

Θωμάς Κ. Αποστολόπουλος

«Παρισταμένη τῷ Σταυρῷ... Στίχοι θρηνηκοί...»:
ΕΞΗΓΗΣΗ ΣΕ ΕΝΑ ΑΡΓΟΣΥΝΤΟΜΟ ΜΕΛΟΣ ΤΟΥ 16^{ου} ΑΙ.

Ο «Θρήνος της Μεγάλης Παρασκευής» ή αλλιώς «Ο θρήνος ή το Μυρολόι ή Καταλόγι της Παναγίας» είναι γνωστός σχεδόν σε όλο τον ελληνικό χώρο. Ψάλλεται από γυναίκες εντός του ναού τη νύχτα της Μεγάλης Πέμπτης μετά την Ακολουθία των Παθών, ενώ στολίζεται και ο Επιτάφιος. Επίσης είναι γνωστός και ως το τραγούδι με τον τίτλο «Σήμερα μαύρος Ουρανός...», «Τώρα είν' Αγιά Σαρακοστή...», «Καλό είναι τ' Άγιος ο Θεός...» και με μια ακόμα πεντηκοντάδα τίτλων, θγαλμένων κυρίως από τα πρώτα λόγια των στίχων, όπως έδειξε ήδη από το 1977 με το διδακτορικό του ο νεοελληνιστής Bertrad Bouvier που συγκέντρωσε 256 παραλλαγές από όλη την Ελλάδα¹. Ειδική μονογραφία επίσης έχει γράψει και ο Wim Bakker το 2005, οπότε από φιλολογικής πλευράς το θέμα έχει σχεδόν εξαντληθεί².

Μια ομάδα από αυτές τις παραλλαγές αρχίζει με τις λέξεις «Παρισταμένη τῷ Σταυρῷ». Οι πρώτες λέξεις απαντώνται και σε αυθεντικά υμνογραφικά κείμενα, τα Σταυροθεοτοκία των Ήχων, κείμενα με θέμα τον Θρήνο της Παναγίας την ώρα της Σταύρωσης, τα οποία ανάγονται τουλάχιστον στον 9^ο αιώνα, αφού υπάρχουν μέσα στο γνωστό ήδη από τον 9^ο-10^ο αιώνα βιβλίο της Παρακλητικής.

Τα Τροπάρια της Παρακλητικής (μη 15 σύλλαβα):

Σταυροθεοτοκίον·Εξαποστειλάριον Ὁρθρου Τετάρτης. Ἦχος Β΄: *Γυναῖκες ἀκουτίσθητε* (σε οκτασύλλαβους κατά βάσιν ιαμβικούς στίχους, οπότε το πρώτο μισό του 15σύλλαβου στίχου προσφερόταν ήδη έτοιμο).

¹ Bertrand Bouvier, *Le mirologue de la Vierge: Chansons et poèmes grecs sur la passion du Christ*, Institute Suisse de Rome, 1976, σ. 121.

² Wim F. Bakker, *Θρήνος τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου λεγόμενος τῇ Ἀγίᾳ καὶ Μεγάλῃ Παρασκευῇ*, Αθήνα: MIET, 2005.

Παρισταμένη, Πάναγγε,
ἐν τῷ Σταυρῷ καὶ βλέπουσα,
τὸν σὸν Υἱὸν ἐπὶ ξύλου,
ταθέντα καὶ νεκρωθέντα,
ὥσπερ μήτηρ ὠλόλυξες,
δακρύνουσα καὶ λέγουσα·
Τί τοῦτο τὸ παράδοξον,
ὅτι ὁ Κτίστης τοῦ κόσμου,
Σταυρῷ ταθῆναι ἠνέσχου;

Δόξα-Καὶ νῦν. Σταυροθεοτοκίον. Παρασκευὴ πρωὶ μετὰ τὸν Ἑξάψαλμο.
Ἦχος Πλ. Α΄: Τὸν συνάναρχον...

Τῷ σταυρῷ τοῦ Κυρίου παρισταμένη,
Θρηνηδοῦσα ἐβόα ἡ Θεοτόκος·
Οἶμοι, τέκνον μου δεῖον, φῶς μου γλυκύτατον!
Πῶς ἐτανύσθης ἐν σταυρῷ, ὁ τείνας θεϊκῶς,
τὸν οὐρανὸν ὥσεί δέρριν,
καὶ ἐκ θαλάσσης ἀνάγων,
πηγὰς ὑδάτων τῷ σῷ προστάγματι;

Σταυροθεοτοκίον. Τετάρτη, μετὰ τὴν 6΄ στιχολογίαν. Ἦχος Πλ. Δ΄: Ἄρμα-
τηλάτην...

Παρισταμένη τῷ Σταυρῷ σου,
Κύριε, ἡ Ἀπειρόγαμος
καὶ τὰς ἐν σοὶ τρώσεις,
καθορῶσα Δέσποτα,
τιτρωσκομένη ἔλεγεν.
Οἶμοι, Τέκνον! ὠδῖνας,
ἀποφυγοῦσα τῷ τόκῳ σου,
νῦν ὀδυνηρῶς κατατρύχομαι.

Σταυροθεοτοκίον ὁμοιον. Ἦχος Πλ. Δ΄. Κάθισμα: Τὸ προσταχθὲν ...,

Παρισταμένη τῷ Σταυρῷ, δακρυρροοῦσα,
ἐλεεινῶς ἡ Θεοτόκος ἀνεβόα.
Ἀκατάληπτον ὄντως, Υἱέ, τὸ πάθος σου.
Οὐ φέρω τῶν σπλάγχνων μου χωρισμόν.
Οὐ στέγω ὀρῶσά σε, ἐν Σταυρῷ,
μὴ παρίδης τὴν δούλην σου,
ἀνάστα ἐκ τῶν νεκρῶν,
δοξάζων με κραυγάζουσιν,
Πολυέλεε, δόξα σοι.

Το θέμα είναι γνωστό και υπάρχει και στα πολύ δημοφιλή εν χρήσει Ιδιόμελα και στα Εγκώμια του Επιταφίου της Μ. Παρασκευής. Η επιρροή του συγκεκριμένου θέματος ανιχνεύεται και στη λατινική Δύση, καθώς ήδη τον 13^ο αι. συναντάμε κείμενο με την ίδια αρχή στα λατινικά, απόηχο μάλλον των αρχικών βυζαντινών Τροπαρίων³:

LACRIMOSA
“*Stabat mater dolorōsa
juxta Crucem lacrimōsa,
dum pendēbat Fílius ...*”.

Το ποίημα “*Lacrimosa*” γνώρισε πλήθος μελοποιήσεων μέχρι σήμερα⁴. Από τον 16^ο αι. υπάρχει και μια σχεδόν κατά λέξη λατινόφωνη μετάφραση του βυζαντινού 15σύλλαβου Θρήνου, γνωστή ως *Lamentatio*, με 130 στίχους⁵:

ΘΡΗΝΟΣ ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΓΙΑΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ
ΛΕΓΟΜΕΝΟΣ Τῇ ΑΓΙΑ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛῃ ΠΑΡΑΣΚΕΥῃ
Thrēnos seu lamentation sanctissimae Dei genitricis, quae dicitur in sancta et magna Parasceuē (Lamentatio Dei matris, quae dicitur in magna Parasceuē)

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ
*Παρισταμένη τῷ Σταυρῷ, ἡ Πάναγνος Παρθένος
Stans apud Crucem purissima Virgo
Καὶ τὸν Σωτῆρα βλέπουσα κρεμάμενον ἐν ξύλῳ
Salvatoremque in ligno suspensum suspiciens,*

³ Τη διαχρονική παρουσία του θέματος από τις ευαγγελικές αναφορές μέχρι τα βυζαντινά υμνογραφικά κείμενα (Ρωμανός, Παρακλητική, Λέων ΣΤ΄ Σοφός, κείμενα ομιλητικής, δεκαπεντασύλλαβος υμνογραφία, κ.λπ.) με παράλληλη παρουσίαση της λατινικής εκδοχής του Θρήνου διαπραγματεύεται η Μαρία Δέσποινα Λουκίδου στη διδακτορική της διατριβή, *Τα Σταυροθεοτοκία στη Βυζαντινή Μουσική και το Stabat mater στις δυτικές μουσικές παραδόσεις*, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, 2023: <https://freader.ekt.gr/eadd/index.php?doc=54306&lang=el> Παραδέτει 47 Σταυροθεοτοκία του Λέοντος Σοφού και 33 δεκαπεντασύλλαβα της εποχής της Καλοφωνίας (σσ. 47 επ. και 113-131).

⁴ Bakker, *ό.π.*, σ. 39 και σ. 152. Στον κώδικα Σινά 1586 του 1333, φ 336r, υπάρχουν οι 6 πρώτοι στίχοι του Stabat mater με προσπάθεια απόδοσης στα ελληνικά: *Stabat mater dolorosa [...] intante suplicio. Στάμπατ μάτερ ντολορόζα [...] πεντέμπατ φίλιους. Στέκει μάνα πονεμένη εἰς τὸν σταυρὸν ἀκουμπισμένη ἐκεῖ ὅπου ἐκρέμετον ὁ υἱός...* (Φλώρα Κρητικού, ανέκδοτο Συμπλήρωμα Γ΄ τόμου καταλόγου Σινά, σ. 252).

⁵ Bakker, *ό.π.*, σ. 125 και σ. 222.

κατανοοῦσα τὰς πληγὰς, βλέπουσα καὶ τοὺς ἥλους
Plagas reputans, intuens et clavos ...
κ.λπ.⁶

Το κείμενο των Σταυροθεοτοκίων της Παρακλητικής με μικρές παραλλαγές στα λόγια έχει χρησιμοποιηθεί για τη σύνθεση μεγάλων έντεχνων Μαθημάτων. Κατά τον 15^ο αι. εμφανίζεται μια 15σύλλαβη σύνθεση με τον ίδιο τίτλο που μελοποιείται καλοφωνικά από Κρήτες μελουργούς, όπως ο Επισκοπόπουλος, ο Βαράνης, ο Πλουσιαδηνός και αργότερα ο Νταμίας. Εκείνο που πρέπει να προσεχθεί είναι το γεγονός ότι ήδη σε λόγιες 15σύλλαβες συνθέσεις του 14^{ου} αι., όπως π.χ. Μαθήματα-Σταυροθεοτοκία του Κουκουζέλη, βρίσκουμε μια πληθώρα διάσπαρτων στίχων που σύντομα στοιχειοθέτησαν το κείμενο που είναι γνωστό ως «Παρισταμένη»⁷. Η αρχική λόγια μορφή του δεν πρέπει να είχε πολλούς στίχους, αν και υπάρχει η παραλλαγή του κειμένου από τον Πλουσιαδηνό στον κώδικα της Βιβλιοθήκης της Ρουμανικής Ακαδημίας BPA 214: *Οἶμοι, γλυκύτατε Υἱέ...*, που έχει 186 στίχους⁸, και μια *Παρισταμένη* του Ακακίου Διακρούση από το 1730 με 246 στίχους⁹.

Τα Μαθήματα αυτά βρίσκονται γραμμένα σε χειρόγραφα της Κρητικής παράδοσης. Οι επώνυμες εκτενείς μελοποιήσεις φέρονται με τους εξής ἤχους:

Αντώνιος Επισκοπόπουλος:

- *Παρισταμένη...* ἤχος Πλ. Β΄,
- *Τὴν ἄδικόν σου τὴν σφαγὴν...*, ἤχος Πλ. Β΄¹⁰.

⁶ Στο ίδιο, σ. 133.

⁷ Γρηγόριος Θ. Στάθης, *Η Δεκαπεντασύλλαβος Υμνογραφία εν τη Βυζαντινή Μελοποιία*, Αθήνα: Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας, 1977, σσ. 203-213. Bakker, ό.π., σσ. 151 επ.

⁸ Αντώνιος Μποτονάκης, *Ο Ιωάννης Πλουσιαδηνός και η ψαλτική κατάσταση κατά την εποχή του (1450-1500)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, ΤΜΣ/ΕΚΠΑ, Αθήνα 2013, σ. 266.

⁹ Bakker, ό.π., σ. 228.

¹⁰ Κώδικας Σινά 147. Εμμανουήλ Γιαννόπουλος, *Η Άνθηση της Ψαλτικής Τέχνης στην Κρήτη (1566-1669)*, Αθήνα: Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας, 2004, σ. 598 και σ. 157. Φλώρα Ν. Κρητικού –Δημήτριος Μπαλαγεώργος, *Τα χειρόγραφα βυζαντινής μουσικής Σινά*, τόμος Β΄, Αθήνα: Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας, 2021, σ. 465.

Βαράνης Κοσμάς:

-Παρισταμένη..., Ἦχος Δ' ¹¹.

Γεώργιος ιερέας:

-Παρισταμένη..., Ἦχος Πλ. Δ' ¹².

Δημήτριος Νταμίας:

-Ἴδου γὰρ κτίσις ἅπασα..., Ἦχος Α' ,

-Τέκνον μου πλάστα..., Ἦχος Πλ. Δ' ¹³.

Πλουσιαδηνός & Ιγνάτιος Φριέλως :

-Ὡς ἔβλεπε..., Ἦχος Β' ἔξω ¹⁴.

Γρηγόριος Ἄγγελος:

-Τὴν ἐν σαρκί σου ὑπνώσιν..., Ἦχος Πλ. Β' .

-Προσκυνοῦμέν Σου τὰ πάθη, Χριστέ ..., Ἦχος Πλ. Β' ¹⁵.

Διαθέτουμε Εξηγήσεις του Χουρμουζίου σε δύο Μαθήματα μελισματικού χαρακτήρα. Η πρώτη είναι σε Μάθημα με 15σύλλαβο στίχο και ταυτίζεται με Εξήγηση έργου του Αντωνίου Επισκοπόπουλου σε Ἦχο Πλ. Β' ¹⁶.

Η δεύτερη είναι για το ανωνύμως φερόμενο Σταυροδοτοκίον: *Παρισταμένη τῷ σταυρῷ ἡ Σὲ ἀγνώως σωματώσασα, Λόγε Θεοῦ, τῇ ῥομφαίᾳ τῆς λύπης ἐτέτρωτο... καὶ σωτῆρος τῶν ψυχῶν ἡμῶν*, Ἦχος Πλ. Β' ¹⁷.

Στην Κέρκυρα επίσης σε κώδικα που είναι γνωστός ως το χειρόγραφο της Πλατυτέρας υπάρχει μια καταγραφή σε μέσο Β' Ἦχο, η οποία ωστόσο είναι προσαρμοσμένη να ψαλεί τετράφωνα, με ρητή

¹¹ Κώδικες Πάδοβας 1137, Σινά 1449, Σινά 1563. Γιαννόπουλος, *ό.π.*, σσ. 84, 694 και 233. Επίσης Κρητικού-Μπαλαγεώργος, *ό.π.*, σ. 200 και Κρητικού, ανέκδοτο *Συμπλήρωμα Γ' τόμου καταλόγου Σινά*, σ. 24.

¹² Κώδικας Σινά 1440. Γιαννόπουλος, *ό.π.*, σσ. 582-584. Κρητικού-Μπαλαγεώργος, *ό.π.*, σ. 104.

¹³ Κώδικες Σινά 1440, Λίβερπουλ 12053. Κρητικού-Μπαλαγεώργος, *ό.π.*, σ. 104. Γιαννόπουλος, *ό.π.*, σσ. 580, 581 και 730.

¹⁴ Σινά 1440. Γιαννόπουλος, *ό.π.*, σσ. 582-584. Κρητικού-Μπαλαγεώργος, *ό.π.*, σ. 104.

¹⁵ Σινά 1566, φφ. 10ν και 12ρ. Γιαννόπουλος, *ό.π.*, σσ. 660-661.

¹⁶ Κώδικας ΕΒΕ/ΜΠΤ 702, φ. 150ν, Ἦχος, Πλ. Β' : *Παρισταμένη τῷ Σταυρῷ, ἡ Πάναγνος Παρθένος... Τὴν κεχαριτωμένην*, βλ. και Στάθης, *ό.π.*, σ. 208.

¹⁷ Κώδικας ΕΒΕ/ΜΠΤ 702, φ. 151ν, βλ. κώδικα Εθνικής Βιβλιοθήκης Γαλλίας, BNF 335, φ. 1ν, σε παλαιά σημειογραφία.

αναφορά ότι καταγράφεται το μέλος μόνο του τενόρου¹⁸. Τεκμαίρεται ισχυρή επιρροή της Κρητικής παράδοσης.

Η Κρήτη όμως μας επιφύλασσε και μια ιδιαίτερη περίπτωση. Σε αυτόγραφο των αρχών του 16^{ου} αι. του μελουργού Αγγέλου Γρηγορίου το οποίο βρίσκεται στην Αμερική, υπάρχει μια μελοποίηση σε τρεις σειρές της πρώτης στροφής του Θρήνου «*Παρισταμένη τῷ Σταυρῷ...*», σε Ἦχο Πλ. Β´¹⁹. Η περίπτωση αυτή αγνοείται από τους Baker και Bounvier και τη γνωστοποίησή της την χρεωστούμε στον Μ. Γιαννόπουλο που την αναφέρει στη διδακτορική του διατριβή²⁰.

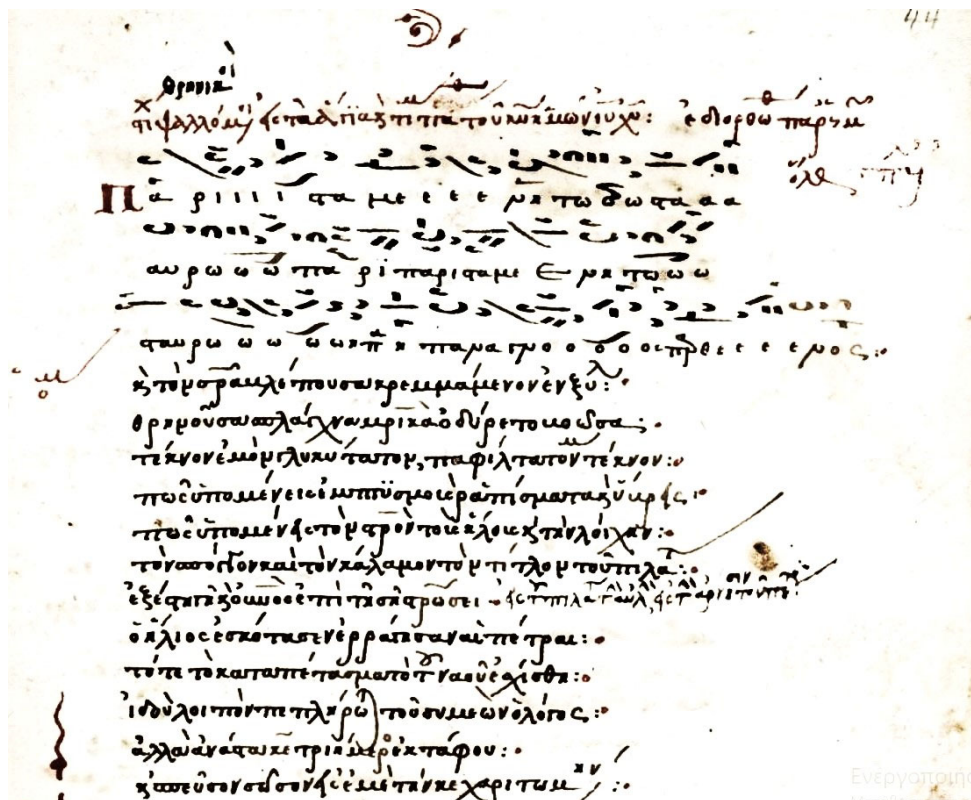
Φέρει τον τίτλο: «*Στίχοι θρηνικοί ψαλλόμενοι εἰς τὰ Ἅγια καὶ Τίμια Πάθη τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐδιορθώθη παρ' ἡμῶν ὅλος*». Ακολουθούν 13 δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι του εν λόγω ποιήματος (ο ένας με μικρότερα γράμματα, επειδή είχε παραλειφθεῖ στην κανονική ροή του κειμένου), με τη σημείωση «*ὅμοιον*»:

*Παρισταμένη τῷ Σταυρῷ ἡ Πάναγνος Παρθένος,
θρηνοῦσα σπλάγχνα μητρικά, [ὦ]δύρετο βοῶσα
τέκνον ἐμὸν γλυκύτατον, παμφίλτατόν μου τέκνον,
πῶς ὑπομένεις ἐμπτυσμούς, ῥαπίσματα καὶ ὕβρεις,
πῶς ὑπομένεις τὸν σταυρόν, τοὺς ἥλους καὶ τὴν λόγχην,
τὸν σπόγγον καὶ τὸν κάλαμον, τὸν τίτλον τοῦ Πιλάτου,
εἰς τοῦ Πιλάτου τὴν αὐλήν, εἰς τὴν ἄρνησιν τοῦ Πέτρου.
Ἐξέστη γῆ καὶ οὐρανὸς ἐπὶ τῇ σῇ σταυρώσει,
ὁ ἥλιος ἐσκότασεν, ἐρῶράγησαν αἱ πέτραι,
τότε τὸ καταπέτασμα τὸ τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη,
ἰδοὺ λοιπὸν πεπλήρωται τοῦ Συμεῶν ὁ λόγος,
ἀλλὰ ἀνάστα, Κύριε, τριήμερος ἐκ τάφου,
καὶ σπεῦσον, σῶσον εἰς ἐμέ, τὴν Κεχαριτωμένην.*

¹⁸ Σπύρος Καρύδης-Παναγιώτα Τζιβάρα, *Το «τενόρε της ψαλιμουδίας»*. Το μουσικό χειρόγραφο αρ. 31 της μονής Πλατυτέρας Κέρκυρας, Αθήνα: Ενάλιος, 2011. Περιέχει και πανομοιότυπη έκδοση του χειρογράφου.

¹⁹ Κώδικας Duke University 45, φ. 44r.

²⁰ Γιαννόπουλος, ό.π., σ. 78. Επίσης, του ιδίου, *Ταμείον χειρογράφων της Ψαλτικής Τέχνης*, Θεσσαλονίκη:Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, 2005, σ. 81.

ΕΙΚΟΝΑ 1 . Κώδικας Duke University 45 , φ. 44r

Η μελωδική στροφή δομεείται από έναν στίχο με επανάληψη του α' ημιστιχίου με δύο μικρές αναδιπλώσεις των δύο πρώτων συλλαβών των ημιστιχίων ως εξής:

Παρισταμένη τῷ Σταυρῷ
 Παρι- Παρισταμένη τῷ Σταυρῷ
 ἢ Πά- ἢ Πάναγνος Παρθένος.

Το ερώτημα που τίθεται είναι: Είναι η καταγραφόμενη μελωδία ένα όντως λαϊκό μέλος, ή είναι μια διασκευή του από τον γραφέα;

Το μέλος δεν φέρει Μεγάλες Υποστάσεις και καθώς ορίζεται ότι οι υπόλοιποι στίχοι θα ψαλλούν όμοιοι, πιθανόν αποτελεί καταγραφή ή πάντως πολύ κοντινή διασκευή υπάρχοντος και διαδεδομένου ήδη λαϊκού μέλους, καθώς ο γραφέας προσθέτει και την σημείωση «ἐδιορθώθη....».

Ο ίδιος μελουργός Άγγελος Γρηγορίου έχει μελοποιήσει άλλη 15σύλλαβη σύνδεση ως Μάθημα με το ίδιο θέμα και με αρχή:

«Ἔτερον εἰς τὸν ἐπιτάφιον θρῆνον τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ποίημα τοῦ αὐτοῦ
τά τε γράμματα καὶ τὸ μέλος Ἀγγέλου Γρηγορίου. Ἦχος Πλάγιος τοῦ Δευτέρου:

Τὴν ἐν σαρκί Σου ὑπνωσιν καὶ τοῦ σταυροῦ τὸ πάθος,
βλέπουσα ἡ πανύμνητος καὶ μήτηρ Σου, Θεέ μου,
ἐν στεναγμοῖς ἡλάλαξε: γλυκύτατόν μου τέκνον,
πῶς ὑπομένεις ἐμπτυσμοὺς καὶ ὕβρεις παρ' ἀνόμων,
ὁ πάντα φέρων ἐν χειρί, πῶς αἰκισμοὺς ὑπέστης;
Τέκνον, οὐ φέρω βλέπειν σε γυμνὸν ὥστερ κακοῦργον,
ὃ τῶν ἀγγέλων οἱ χοροὶ παρίστανται ἐν φόβῳ.
Οὐ φέρει ἡλῖος ὁρᾶν τὸ πάθος σου, οἰκτίρμον,
ἡ γῆ τῷ φόβῳ σείεται, τὰ πάντα ἀλλοιοῦνται,
τὴν εὐσπλαγχνίαν φρίττουσιν, τὸ ἔλεος ὑμνοῦσι,
ὅτι τὸν κόσμον εὐδοκεῖς σῶσαι ἐκ τῆς κατάρας,
καὶ τὸν Ἀδὰμ τοὺς ἐξ Ἀδὰμ τυχεῖν τῶν ἀγαθῶν Σου»²¹.

Επίσης, άλλη μία, όπου οι 15σύλλαβοι στίχοι αρχίζουν μετά την αναφώνηση «λέγε»:

«Ἔτερον εἰς τὸν ἐπιτάφιον θρῆνον τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ αὐτοῦ τά
τε γράμματα καὶ τὸ μέλος Ἀγγέλου Γρηγορίου. Ἦχος Πλάγιος τοῦ Δευτέρου:

Προσκυνοῦμέν Σου τὰ πάθη, Χριστέ,
ἃ δι' ἡμᾶς ἐκὼν ὑπέμεινας τῶν ὑπευθύνων ὁ ἀνεύθυνος,
πάλιν,
προσκυνοῦμέν Σου, ὁ ἀνεύθυνος,
...
λέγε,
ὑμνοῦμεν καὶ δοξάζομεν τὰ πάθη Σου, μακρόθυμε,
ὃν ἡ Παρθένος μήτηρ Σου ὁρῶσα ἐπὶ ξύλου
κρεμάμενον ὠδύρετο τὴν στέρησίν Σου Λόγε,
οἶμοι, Υἱέ μου καὶ Θεέ, πῶς ὡς κακοῦργος δνήσκεις,
οἶμοι, ζωῆς ὁ παροχεύς, πῶς ὑπὲρ δούλου δνήσκεις,
διὸ εὐχαριστῶ τὴν σὴν ἄμετρον εὐσπλαγχνίαν,
ὄνπερ ὑπέστης θάνατον, ἵνα λυτρώσης κόσμον,
καὶ τοὺς εἰς Σε πιστεύοντας δόξης ἀξιωθῆναι»²².

²¹ Κώδικας Σινά 1566, φ. 10ν. Γιαννόπουλος, *Η Άνθηση της Ψαλτικής Τέχνης στην Κρήτη (1566-1669)*, ό.π., σ. 660. Ο τελευταίος στίχος μάλλον από πιθανή αρχική εκδοχή: Ἀδὰμ τε καὶ τοὺς ἐξ Ἀδὰμ τυχεῖν τῶν ἀγαθῶν Σου.

²² Κώδικας Σινά 1566, φ. 12r. Στο ίδιο.

Στην Κρήτη, όπως έδειξε ο αείμνηστος Καθηγητής του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών Γεώργιος Αμαργιανάκης, διασώθηκαν περί τις δεκαπέντε παραλλαγές του Θρήνου σε δεκαπεντασύλλαβο στίχο με πρώτα λόγια «*Παρισταμένη τῷ Σταυρῷ ...*» με εντελώς λαϊκή διαμόρφωση του περιεχομένου²³. Στο πέρασμα σκοτεινών περιόδων και σε καθεστώς ξένης κατάκτησης η λαϊκή μούσα προσλαμβάνει κάποιο παλαιό κείμενο πιθανότατα στοιχειοθετημένο από κάποιον σχετικά λόγιο και εγγράμματο ψάλτη ή απλό υμνογράφο και το διασκευάζει προσδέτοντας αμφίβολης θεολογικής αξίας περιεχόμενο, με ισχυρή πάντως συναισθηματική επίδραση σε ακροατήρια, λόγω θέματος και χρόνου εκτέλεσης. Μέχρι σήμερα καταγράφονται εκτελέσεις σε απλές λαϊκές μελωδίες ως τραγούδι με τίτλο «*Παρισταμένη*» ή «*Περισταμένη*», οι οποίες και έχουν γίνει αντικείμενο μελέτης από φιλόλογους και μουσικολόγους. Στο διαδίκτυο κυκλοφορούν μερικές αξιοπρόσεκτες εκτελέσεις, όπου ανιχνεύει κανείς την επιρροή συγκεκριμένων Τροπαρίων τα οποία δανείζονται τη μελωδία τους για τη μουσική επένδυση των στίχων²⁴.

Αν το μουσικό κείμενο του κώδικα Duke είναι πιστή καταγραφή της λαϊκής μελωδίας, θα μιλούσαμε για την πρώτη καταγραφή Δημοτικού Τραγουδιού, από τα τέλη του 15^{ου} αι.²⁵ Η υπόθεση αυτή ωστόσο, όπως σημειώθηκε παραπάνω, τίθεται εν αμφιβόλω μετά την αναγραφή «*ἐδιорθώθη παρ' ἡμῶν ὁλος*», ενώ διαπιστώνεται και η ανταύγεια μιας πιο επιτηδευμένης μελοποίησης. Η συνύπαρξη όμως στο έργο του ίδιου μελουργού δύο τεχνικών μελοποίησης του ίδιου ουσιαστικά ποιήματος, μία κατά λόγιο-μαθηματάρικο εκτενή μελισματικό τρόπο (οι δύο παραπάνω συνδέσεις στον κώδικα Σινά 1566)

²³ Γεώργιος Αμαργιανάκης, «Λαϊκόν στιχούργημα του δρήνου της Θεοτόκου εις την σταύρωσιν του Χριστού», *Επετηρίς του Λαογραφικού Αρχείου / Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας*, τόμος Κ' -ΚΑ' (1868-69), Αθήνα 1969, σσ. 186 επ.

²⁴ Ενδεικτικά παρατίθενται τρεις περιπτώσεις:
<https://www.youtube.com/watch?v=rRxNhvoqF30>
από Στέρνες Μονοφατίου/Ανώγεια.
<https://www.youtube.com/watch?v=FKjgCwXk3zo> από Ιεράπετρα.
<https://www.youtube.com/watch?v=QHr8RPM8kes> από Μίλατο, ψάλλει η Μεθυμάκη Νεκταρία.

²⁵ Κυριάκος Καλαϊτζίδης, *Κοσμική μουσική στη χειρόγραφη παράδοση της Ψαλτικής τέχνης*, Αθήνα: Ίδρυμα Βυζαντινής Μουσικολογίας, 2020, σ. 312.

και μία κατά λαϊκή φόρμα ικανή να διασωθεί μέσω προφορικής παράδοσης ως τραγούδι (στον κώδικα Duke 45), φανερώνει ότι ήδη τον 15^ο αι. έχει συντελεσθεί αυτό το δάνειο από τη λόγια στη λαϊκή μορφή και το τραγούδι ήδη υπάρχει, ίσως όχι ακόμα τελειοποιημένο. Βέβαια, η λόγια προέλευση του Θρήνου είναι εμφανής, όπως και σε άλλα είδη, π.χ. στα Κάλαντα. Ο δεκαπεντασύλλαβος στίχος είναι γνωστή πρακτική ακόμα και σε λειτουργικά κείμενα από πολύ πιο νωρίς (π.χ. στα Εξαποστειλάρια από τον Πορφυρογέννητο, ή στην απόδοση του Ψαλτηρίου σε 15σύλλαβους από τον Μιχαήλ Ψελλό). Καθώς όμως ο λεγόμενος «πολιτικός» στίχος είχε ήδη εδραιωθεί στη λόγια επώνυμη δεκαπεντασύλλαβη υμνογραφία και ποίηση, περνώντας στο επίπεδο της προφορικότητας απελευθέρωσε τη λαϊκή φαντασία στο να δανειστεί ή να κατασκευάσει ποικίλες παραλλαγές στο κείμενο ακόμα και μεταξύ διπλανών χωριών. Στον Αρχάγγελο Ρόδου έχει καταγραφεί μια εντυπωσιακή λαϊκή παραλλαγή με 524 στίχους και μια δεύτερη με 369²⁶. Εξάλλου η λαϊκή μούσα διέδτε μια αστείρευτη αποθήκη από στίχους που ακουγόταν ή γεννιόταν σε μια από τις πιο τραγικές και δυνατές στιγμές του κύκλου της ζωής, τουτέστιν στα γνωστά μυρολόγια. Οι ποικιλίες στο μέλος και η διολίσθηση σε άλλους Ήχους από τους αρχικούς των Μαθημάτων ή και των συλλαβικών Τροπαρίων ήταν μια αναμενόμενη συνέχεια.

Η εικόνα της σημειογραφίας του συγκεκριμένου μέλους στον κώδικα Duke 45, πέραν του δομικού σχήματος, φανερώνει ένα αργο-σύντομο ημισυλλαβικό μέλος, χωρίς μελισματικές μεγάλες Θέσεις και με μια σχετικά ομαλή μελωδική ροή.

Για την εξήγηση στη Νέα Μέθοδο ελήφθη αυστηρά υπόψιν ο τονισμός των λέξεων, η ανταπόκριση της σημειογραφίας με Σημάδια θέσεων άρσεων, η εξισορρόπηση της δομής με απόδοση συμμετριών

²⁶ Πέτρος Παπαεμανουήλ, *Η λαϊκή δρασκευτική ποίηση και μουσική της Ιωνίας και των νησιών του ανατολικού Αιγαίου*. Διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, 2018, σσ. Β69-84 και Β102.

Βλ. <https://freader.ekt.gr/eadd/index.php?doc=44600&lang=el#p=2> και https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/1/browse?type=author&order=ASC&sort_by=2&rpp=20&value=%CE%A0%CE%B1%CF%80%CE%B1%CE%B5%CE%BC%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%BF%CF%85%CE%AE%CE%BB%2C++%CE%A0%CE%AD%CF%84%CF%81%CE%BF%CF%82+%CE%92.

και αναλογιών ανά συλλαβικά σύνολα και άλλες παρόμοιες λεπτομέρειες.

Το μέλος είναι γραμμένο σε Πλ. Β' με μόνο μια αρκτική Μαρτυρία, χωρίς Φθορά *Νενανώ*. Αποδόθηκε ως Πλ. Β' εκ του ΠΑ, όπως και οι αντίστοιχες των εκτενών Μαθημάτων σε Πλ. Β' που έκανε ο Χουρμούζιος, πράγμα που αποδίδει και μια πιο στέρεη μελωδία από το εάν εξηγούνταν σε έναν μαλακό Πλ. Β' εκ του ΒΟΥ. Η μελωδική κίνηση των πρώτων φράσεων στη μεσότητα δικαιολογεί την τροπή σε μαλακό χρώμα για την αρχή του μέλους. Ρυθμικά και δομικά εξηγήθηκε σε 32 4σήμες με σχετικά ταχεία χρονική αγωγή. Θα μπορούσε χωρίς μεγάλη προσπάθεια να τραγουδηθεί και από ένα λαϊκό τραγουδιστή ή μια ομάδα, οπότε η πιθανότητα να πρόκειται όντως για μια λαϊκή μελωδία είναι αυξημένη:

ΠΑΡΙΣΤΑΜΕΝΗ ΤΩ ΣΤΑΥΡΩ

ΚΩΔ. DUKE 45, f 44r

Εξήγηση Θ.ΚΑ. Ιούνιος 2024 - Ιανουάριος 2025

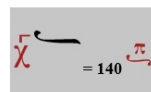
ΗΧΟΣ Πλ. Β΄

ΠΑΡΙΣΤΑΜΕΝΗ ΤΩ ΣΤΑΥΡΩ

ΚΩΔ. DUKE 45, f 44r

+ Εξήγηση Θ.ΚΑ. Ιούνιος 2024 - Ιανουάριος 2025

ΗΧΟΣ Πλ. Β΄

Πα ρι ι ι ι ι στα με ε ε ε

ε ε νη η η η τω ω ω ω

Στα α α α αυ ρω ω

ω ω ω ω Πα α ρι .

Πα α α α ρι στα με Δ ρ

ε νη η η τω ω ω Στα α αυ ρω

ω ω ω ω ω ω ω ω η Πα

η Πα να γνο ο ο ο

ο ο ο ο ος Παρ θε

ε ε ε ε ε νος

Η πιθανότητα αυτή αυξάνεται εάν εφαρμοστεί μια επιτάχυνση της χρονικής αγωγής, οπότε με κάποια παραβίαση της χρονικής ακρίβειας λίγων σημαδιών, κάποιες φράσεις φαίνεται να στρογγυλεύουν και η μελωδία να γίνεται ακόμα πιο συμπαγής και ευμάθητη. Η Εξήγηση επίσης μπορεί να καταστρωθεί άνετα με 64 απλούς χρόνους σε πιο αργή χρονική αγωγή, με μεγάλο βαθμό ανταπόκρισης της χρονικής αξίας των παλαιών σημαδιών με την αντίστοιχη της Νέας Μεθόδου.

Πα ρι ι ι στα με ε ε νη η τω ω ω Στα α

α α αυ ρω ω ω ω ω ω Πα α α ρι

Πα α α ρι στα με ε νη η τω ω ω Στα α αυ ρω ω ω

ω ω η Πα- η Πα να γνο ο ο ο ος Παρ θε ε ε ε ε ε νος

ΕΞΗΓΗΣΗ ΚΑΤΑ ΠΛΗΣΙΕΣΤΕΡΗ ΣΗΜΕΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ

Αυτή η δομή, πιο προσλήψιμη και ευμάθητη από ένα λαϊκό αυτί, κατά τη γνώμη μας έχει τη δυνατότητα ακόμα και σήμερα να αποτελέσει ένα λαϊκό μέλος σε ζωντανή χρήση:

ΠΑΡΙΣΤΑΜΕΝΗ ΤΩ ΣΤΑΥΡΩ από κώδικα DUKE 45

Γρηγορίου Αγγέλου 16ος αι.

Ήχος Πλ. Β΄

εξήγηση ΘΚΑ, Μ. Παρασκευή 2024

$\text{♩} = 140$ ο οπλισμός του Σγράμμου συμβατικός

Πα ρι ι στα α με νη η

5 τω Στα ρω ω

9 ω ω πα ρι

13 Πα ρι στα

15 με νη τω Στα αυ

19 ρω ω η η

23 Πα η

25 Πα να γνο ο ο ος Πα αρ

29 θε νος

ΠΑΡΙΣΤΑΜΕΝΗ, ΣΕ ΣΥΜΒΑΤΙΚΟ ΠΕΝΤΑΓΡΑΜΜΟ
DUKE 45, φ. 44r

Thomas Apostolopoulos

“*Paristamenē to Stauro... Mournful Verses...*”.
Exēgēsis of a slow-short song from the 16th century

The manuscript 45 at Duke University in America is a work by Angelos Gregorios, a Cretan composer from the late 15th to early 16th century. In this manuscript, on f. 44r, there is a musical setting in three lines of the first stanza of the lament “*Paristamenē to stauro*” (*Standing before the cross...*) in II Plagal Mode. Following this are 13 fifteen-syllable notated verses of the poem. The theme concerns the Lament of the Virgin Mary at the time of Christs Crucifixion. It is a well-known tradition in Crete and other regions to perform this specific lament as a folk song on Great Friday in to the churches. Additionally, in Byzantine and post-Byzantine Psaltic Art compositions, there are known related “*Mathēmata*” of fifteen-syllable hymnography set to extensive melismatic music. Here, the method of composition indicates a short melody which is explicitly noted as having been “entirely corrected” by the scribe. The “*Exēgēsis*” (transcription) reveals a melody that could be a folk song. This presentation provides an transcription of the specific recording.